

УДКУ94 (477.41) «1765/1769»

В'ячеслав Лоха
(Пераяслав-Хмельницький)

**ЕТНОСОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА МІЩАН ПЕРЕЯСЛАВА
ЗА «РЕВІЗЬКОЮ КНИГОЮ ПЕРЕЯСЛАВСЬКОГО ПОЛКУ 1726 Р.»,
«ГЕНЕРАЛЬНИМ (РУМЯНЦЕВСЬКИМ) ОПИСОМ МАЛОРОСІЇ 1765 –
1769 РР.» ТА ІНШИМИ ДЖЕРЕЛАМИ**

У статті, на основі «Ревізької книги Переяславського полку 1726 р.», «Генерального (Румянцевського) опису Малоросії», «Виписки» з магістратських документів 1767 р. та інших джерел, з'ясовується чисельність, етносоціальна та статеві-вікова структура міщан Переяслава.

На підставі опрацювання джерел вдалося скорегувати інформацію про чисельність населення і дати власну оцінку етносоціального та економічного життя міста, а також визначити склад переяславців протягом періоду, що досліджується. Він був таким: 1726 р. міщани і цехові ремісники – 70% (з них переважало бідне населення – майже 70%, заможних – 30%); у 1765-1769 рр. – всіх міщан було 18,6% (від загальної частки городян); у 1767 р. міських купців було 85% (від усього купецтва) або понад 1,5% (від загалу населення міста); у 1765-69 рр. місцевих міщан було (78,6%). В етнічній структурі міщанства та купецтва домінували українці – 90%, росіяни, греків, євреїв, вірменів, німців – близько 10 %.

Встановлено, що переяславські городяни переважно займалися торгівлею, ремеслами та промислами (за Румянцевським описом близько 50% міщан поєднувало означені заняття), а також незначною мірою землеробством. З-поміж промислів виокремлювалося шинкарство та торгівля сіллю і господарськими товарами першої необхідності – «крамним дріб'язком».

Методологічною основою даної статті стали принципи історизму, системності та наукової об'єктивності. Вони зумовили поєднання загального, особливого і специфічного, конкретний аналіз означених явищ за певних умов, а також адекватну інтерпретацію текстів джерел.

Ключові слова: Ревізька книга, Генеральний (Румянцевський) опис, міщани, цехові ремісники, Переяслав, двори.

З метою конкретного встановлення чисельності підлеглого та податного населення урядовцями періодично проводилися переписи на території Переяслава та Переяславського полку, результати яких заносилися до ревізьких книг. З ревізій можна визначити соціальну диференціацію міського населення та майнову нерівність. Очевидно, що «Ревізька книга ... 1726 року», як і решта ревізій Гетьманщини, ініціювалася царським та гетьманським урядом. З'явилася «Ревізька книга...» завдяки перепису населення Переяслава, старшиною Переяславської полкової канцелярії, тому «К сей Ревізії руку приложил Стефан Мазитович, товариш значковий полку Переяславского» [4, арк. 8].

У ревізії 1726 р. значаться такі цехи: убогий калачницький – 11 цеховиків (9 дворів) (цехмістр – Мануйло Іванов) [4, арк. 5]; можний шевський – 32 цехових (32 двори), убогий шевський – 13 цехових (8 дворів) [4, арк. 5-6]; можний ткацький – 8 цехових (8 дворів), проте у списку значиться 9 цехових (9 дворів), «убогие ткачі і бобилі» [4, арк. 6] – 18 цехових (5 дворів); можний кравецький – 6 цехових (6 дворів), убогий кравецький – 16 цехових (5 дворів), проте у списку значиться (6 чи 7 дворів) [4, арк. 5]; убогий бондарський – 20 цехових (4 двори), те саме у списку – 5 дворів [4, арк. 6-6а]; можний різницький – 4 цехових (4 двори) [4, арк. 6-6а], убогий ковальський – 10 цехових (10 дворів), убогий музицький – 7 цехових (2 двори), убогий гончарський – 15 цехових (6 дворів), можний кушнірський – 7 цехових (7 дворів) [4, арк. 6а], «убогие кушнері і бобилі» [4, арк. 6а-7] – 31 цеховик (31 двір). Можливо, до останнього належало 25 мірошників, які нестандартно внесені до ревізії, а точніше – «Мерочники S курену» [4, арк. 7], очолюваного отаманом Іваном Бородавкою [4, арк. 7].

У ревізії помітна диференціація переяславських ремісників на заможних, які умовно нараховувалися в 5-ти цехах, та незаможних – у 9-ти (усього 14 ремісничих цехів), а також спеціалізація, за якою можна їх розділити на 9 цехів, хоча в ревізії зафіксовано 10 цехів. Зіставлення ревізії 1726 р. із аналогічним джерелом Генеральної військової канцелярії 1732 р. дає підстави підтвердити тенденцію скорочення цехів з 10-ти до 9-ти. Так, у 1732 р. в Переяславі зафіксовані такі професійні цехи: швацький – 54 цехових (цехмістр – Йосиф Стефанів); ткацький – 26 цехових (цехмістр – Грицько Косенко); кравецький – 12 цехових (цехмістр – Опанас Андрійович); бондарський – 10 цехових (цехмістр – Лесько Максименко); різницький – 7 цехових (цехмістр – Стефан Косенко); ковальський – 5 цехових (цехмістр – Панас Андрійович); гончарський – 14 цехових (цехмістр – Яків Лепецький); кушнірський – 36 цехових (цехмістр – Антон Стефанів) – 6 цехових [13].

Отже, при зіставленні цехових 1726 р. і 1732 р. спостерігалися суттєві зміни: зникли калачницький, «музицький» та мірошницький цехи і лише натомість з'явився один «перепечайський» цех. Зменшився й особовий склад цеховиків: у 1726 р. було 223 цехових, із них 57 заможних, 141 – убогих та 25 мірошників, а вже у 1732 р. нараховувалося 170 цехових.

Таким чином, поряд з обмеженням права та функцій міського магістрату, в другій половині XVIII ст. відбулося значне скорочення ремісничого складу цехів, оскільки для заможної полкової старшини цехи були не досить вигідними, бо не давали змоги розширити сферу виробництва продукції. А отже, міщани були не конкурентноспроможними відносно старшини, тому розорялися, а їхні майстерні скуповувалися. Значна частина цехових майстрів переходила у звичайні ремісники, вимушено поєднуючи своє заняття ще й з іншими промислами і дрібною торгівлею.

Збіднілість цеховиків, а в подальшому і їх скорочення, можна пояснити такими факторами: 1) фактичним зменшенням цехових привілеїв; 2) прирівнянням цеховиків до загального становища міщан, а то й навіть до посполитих, унаслідок чого переобтяження їх усілякими повинностями; 3) конкуренцією з російськими і грецькими купцями та ремісниками, а також козацькою верхівкою і чорним духовенством; 4) зростанням позацехового ремесла; 5) виникненням і розвитком мануфактурної промисловості у XVIII ст., унаслідок чого спостерігається втеча працівників з цехів [3, с. 87]. Усі ці причини у кінці XVIII ст. до призвели поступового розпаду цехового кооперативного об'єднання.

За Румянцевським описом 1765-1769 рр. невелика частка міщан-ремісників Переяслава ще входила до цехових організацій, монополюючи об'єднуючи людей, які спеціалізувалися на певному виді діяльності. Відомі такі переяславські цехи: ковальський, кушнірський, кравецький, калачницький, різницький, «музицький», ткацький, шапкарський, швацький [15].

Існували певні правила вступу до цехових об'єднань, суть яких полягала у: 1) сплаті 5 крб. вступних внесків «при вписанні»; 2) внесенні грошей на віск, який давався від цеху для потреб церкви; 3) улаштуванні фуршету для прийому «цехової братії», який супроводжувався частуванням і випивкою. Тому загалом такий «прийом» обходився близько 10-ти крб. [15] Передбачалися пільги для тих, хто вибув із цеху, проте через деякий час знову в ньому поновлювався, платячи 1 крб. Так, у швацький цех заново увійшли Корній Яременко і Петро Заколотний [15, арк. 188-189]. У Переяславі до цеховиків-міщан належало 34 особи, 19 дворів відбували повинність на поліцію [15, арк. 214], яка перейшла з магістрату до старшинської адміністрації. На противагу цеховикам, міщани, що не входили до цехів, громадської повинності до поліції не платили, унаслідок чого цехи поступово перейшли до Переяславської полкової канцелярії, а потім за донесенням 1766 р. від бурмістра К. Іосіфова й зовсім відійшли від магістрату, а через 10 років «вовся разорились и всех порядков лишены» [16, арк. 139-140].

У цеховій структурі існував поділ на вікові групи (учні, підмайстри, майстри, старші майстри) з чітко окресленим колом обов'язків та повноважень для кожної [2, с. 9-10]. Зауважимо, що названі переяславські цехмістри (панотці) здійснювали загальне керівництво об'єднанням, організацією процесу виробництва, переведенням цеховиків на вищу сходинку, прийомом нових членів, розглядом конфліктів [6, с. 252]. Разом з тим на практиці міська влада

намагалася втручатися як у цехове виробництво, так і в їхнє самоврядування. Зокрема у правовому відношенні згідно тогочасного «Права ...» передбачалося, що «градские урядники над цехмистрами всяких цехов, яко и цехмистри над своими братьями цеховими должни смотреть, чтоб никто учеников своих и других какого ни есть художества совершенно неизучившихся в майстри не производили, инако же если би от такого неискусного майстра учинился кому в чем чрез его (підмайстра. – Авт.) не искусство убиток и порча, тое истцу цехом награждать имеют» [11, Гл. 26, Арт. 4, п. 8], тобто в такому випадку передбачалося не лише пряме втручання міських урядників у виробничий процес цеху, а й колективна відповідальність за останнього всіх братчиків, що відображалася у відшкодуванні позивачу завданих збитків.

За «Ревізкою книгою ...» фіксувалися такі соціальні групи населення: «можні», або заможні міщани – 23 особи обох статей (23 двори), убогі міщани і бобилі – 63 особи, які проживали в місті [4, арк. 1] (міщанські бобилі переважно належали до групи посполитих, зазвичай вони не мали ніяких угідь, а інколи навіть і нерухомості, тому нерідко ставали наймитами в заможного господаря, у хаті якого й проживали); підварчани, жителі «Загацинської башти» [4, арк. 1-2] можні – 4 особи, убогі підварчани – 15 осіб (9 дворів); підварчани «заилтизкие» (?) (можливо, заальтицькі) можні – 4 особи (4 двори), убогі підварчани – 17 осіб (15 дворів) [4, арк. 2-3]; підварчани «Завеликомостянские» ратушні – 43 особи (43 двори), убогі «Завеликомостянские» – 35 осіб (35 дворів) [4, арк. 4] – усього міського населення, що зафіксоване в ревізкій книзі, – 86 осіб, приміського – 118; разом – 204 особи. Очевидно, що в ревізії 1726 р. зареєстрована частина міського населення Переяслава.

Проаналізувавши міське й приміське населення Переяслава (окрім ратушної старшини), визначимо та порівняємо за «Ревізкою книгою ...» його загальну чисельність, тобто точність перепису. У місті Переяславі, заможних міщан було 23 (26,74%), їхніх дворів – 23; убогих – 63 (73,25%), їхніх дворів – 54; приміських підварчан: заможних – 51 (38,93%), їхніх дворів – 51; убогих – 80 (61,06%), їхніх дворів – 59; цеховиків: заможних – 57 (27,01%), дворів – 57, убогих – 154 (72,98%), їхніх дворів – 93 [4, арк. 8].

Таким чином, при порівнянні ревізійних даних у списку і відомостей, що подавалися в кінці нього, прослідковується певна чисельна невідповідність, а саме: у списку убогих підварчан – 67 (що на 13 осіб менше) та убогих цеховиків – 141 (на 13 менше), їхніх дворів – 80 (також на 13 менше). Можливо, писар не зовсім точно провів розрахунки або ж не всіх міщан вписав до списку. Тому, враховуючи дані обставини, звернемо увагу на загальний підсумковий запис та співвідношення розглянутих груп населення, за яким міщан Переяслава 86 (або 20,09%), підварчан – 131 (або 30,60%), цеховиків – 211 (або 49,29%) (усього – 428 осіб). Отже, усіх міщан Переяслава, до яких також належали цеховики, було 297 осіб (або 69,39% від означеного % населення). Як бачимо, переважна більшість переяславців у першій половині XVIII ст. входила до цехових об'єднань, проте в другій чверті XVIII ст. помітна тенденція до зменшення чисельності такого роду міщан – ремісників. За ступенем соціального рівня життя переважало бідне населення – 297 (або 69,39%) на протигагу заможному – 131 (або 30,60%). Цю тенденцію можна пояснити такими причинами: 1) послабленням магдебурзького права; 2) втручанням царизму у внутрішні справи Переяслава; 3) посиленням позицій полкової старшини; 4) конкуренцією різних соціальних груп, які мали соціальні та майнові переваги; 5) збільшенням міських податків та повинностей.

Отже, усіх міщан (заможних, убогих), вдів «цехових» – 297, а з поспільством – «подсосудками мерочников и подварчан в городе Переяславле числися виш писаних» [4, арк. 8] – 540, дворів – 362, тобто поспільства – 243, було менше від міщан на 54 особи. У даних соціальних категоріях помітна соціальна диференціація і суспільний поділ міщан Переяслава за майновими ознаками на заможних та убогих, або бідних і бобилів. За соціальними ознаками населення Переяслава поділялося на ратушну старшину, цехових ремісників, приміських підварчан або поспільство, звідси – міщанство, подібно до селянства, не було однорідним.

Зауважимо, що станові права міщан Переяслава та поспільства передмістя Підварки мали свою специфіку, вони безпосередньо підпорядковувалися магістрату, але їх станові права залежали й від гетьманських універсалів. Часто, через сваволлю старшини полкової канцелярії

чи царських чиновників, важко було в тогочасному суспільстві чітко визначити функції деяких категорій населення Переяслава в умовах «обапольного уряду» [12, с. 27], тобто співіснування окремих гілок влади (магістрату і полкової канцелярії). Тому чисельність і статус приміського й міського населення Переяслава постійно змінювався, на це впливав майновий фактор: заможне міщанство намагалося переходити у привілейованіший стан – козацтво, особливо на ці тенденції впливала старшина, яка намагалася перевести частину міщан у розряд приватних селян [1, с. 292, 280].

До речі із ревізької книги 1726 р., окрім інших, наводяться прізвища міщан, які часто вказують на те, що власники отримали їх не випадково, а через прізвиська. Тому імена-прізвиська або й самі імена надавалися міщанам від назв рослин, наприклад Лобода, птахів – Воронецький від ворон, пори року – Зима, релігійних свят – Спаська, особистих рис чи фізіологічних ознак – Короткая, Кривецький, Брованик, Чепурнівна, Чорний, Лиха, Ковтун, від імен – Хведорченкова, Микитенко, Василенко, Семенов або залежно від того, з яким чоловіком жінка перебувала у шлюбі – Василюха, Костаниха, Павлюха, Дмитриха, Семениха. Існували прізвища, мотивовані назвою місця народження – Яготинський або зміною ім'я – Перехрест, а також були вірменське – Перекуп'ян. Проте переважна більшість міщанських прізвищ було українськими й походило від професійної спеціалізації або торгівлі. Про дане походження свідчать такі прізвища: Коломиєць, Пороховник, Дьоготь, Ситник, Гребеник, Соляник, Шаповал, Кучер, Крамарка, Шептуха, Шкляр, Золотар, Пасічник, Ткачиха, Крама, Винник, Кушнір, Різник, Ченецький [4, арк. 1-2].

Зазначимо, що коломиїцями називали людей, які постачали сіль із Карпат, зокрема з Коломиї, звідси, очевидно, й прізвище – Коломиєць, а прізвище Крамарка, Крама походило від терміну «крамар», що відбивав універсальний тип торгівлі промисловими товарами – крамом.

За Румянцевським описом 1765-1769 рр. у Переяславі нараховувалося 319 міщан обох статей. Їхня соціальна структура відзначалася поділом на вікові групи: до 15 років – 117, 15-60 років – 186, більше 60 років – 16 осіб.

Вони проживали в 78-ми дворах, де розміщувалося 106 хат, 51 комора, 10 сараїв та одна конюшня [15, арк. 1-303]. Частка міщан від загальної чисельності переяславчан (1 708 осіб із них – 834 чоловіки та 874 жінки у чистовому варіанті опису) [15, арк. 1-303], становила – 18,6%.

Серед переяславців у той час була незначна кількість довгожителів. Так, до них належали, Созон Давидов (у 90-річного міщанина була 85-річна дружина Агафія, яка, згідно з описом, мала непогане здоров'я) та Параска Іванівна (90-річна вдова). Траплялися випадки, характерні для традиційного типу шлюбності і тогочасного суспільства, коли вікова різниця між подружжям була надто велика. Так, 70-річний Микола Петрачонов, незважаючи на свій поважний вік, мав належний стан здоров'я, тому після смерті дружини одружився вдруге із 23-річною міщанкою, з якою на момент перепису в них було двоє дітей (4-річна донька та 2-річний син). Невідомо, чим міг звабити на 47 років старший чоловік молоду дівчину (для якої це був перший шлюб), оскільки він не був заможним і не належав до «меских» чиновників, купців чи козацької верхівки. Відомо тільки те, що Микола не мав власної оселі, тому винаймав житло та займався випічкою хлібних виробів [15, арк. 81 зв., 124 зв.; 14, арк. 220 зв., 462 зв. - 463]. Можливо, через те, що він мав якісь «принади», наприклад хороші моральні якості, кмітливість, працьовитість чи ще щось, ним і захопилася молода дівчина, або ж у місті бракувало парубків. Найвірогідніше те, що традиційно могла існувати певна шлюбна угода між літнім чоловіком та батьками молодої дівчини, за якої саме вони обирали нареченого для молодої. Так чи інакше у джерелі не вказується, чи була між подружжям любов і сімейне щастя, але Микола Петрачонов створив свою родину.

Усіх жителів, яким на момент опису виповнилося більше 60 років, було понад 5%, із них за статтю переважали жінки - майже 57% (відповідно чоловіків було близько 43%), що пояснюється більшою тривалістю життя серед жіноцтва та меншою - серед літніх чоловіків. Так, кількість вдів віком 60 – 64 роки в місті становила понад 76%, а вдівців близько 10%. Причини переважної більшості хвороб (майже 85%) мешканців віком від 60 і більше років у графі опису пояснюються похилим віком («по старости слабь»), дещо молодші, 50 - 59 річні

городяни, страждали від інших захворювань. Зокрема, в них часто зустрічалися вади очей (близько 50%), з опорно-руховим апаратом (20%) та внутрішніми органами (10%), а також були невідомі на той час хвороби, якими страждало 20% жителів цієї вікової категорії. [15, арк. 1-303; 14, арк. 148. - Арк. 220 зв.]

Традиційно міщанство залишалося соціальним станом, який продовжував займатися переважно різноманітною торгівлею, промислами та ремеслами в Переяславі, як і в другій половині XVII ст.

Міщани Переяслава (за Генеральним описом 1765-1769 рр.) займалися такими промислами: шинкарством (19 господарів, 19 дворів), торгівлею (10), різництвом (5). Усього в промислах було задіяно 35 господарств. Від даних промислів міщани отримували стабільні прибутки. Так, за дев'ятьма дворами зафіксовано 109 крб. доходу. Серед ремесел у Переяславі набули найбільшого поширення такі: швацьке, яким займалося 18 міщан, кравецьке – 5, кушнірське – 3, хлібопекарське і ткацьке – по 2, ковальське, шапкарське, шаповальське, «музицьке» та «переплітницьке» – по 1. Усього в ремеслах було задіяно 35 міщанських дворів. Ремесла давали господарям 29-ти дворів значний на той час прибуток у розмірі 259 крб. [15] Для порівняння слід сказати, що скарбниця магістрату Переяслава в 1748 р. нараховувала 322 крб. 97 коп. [1, с. 279].

Зауважимо, в архівному описі надходження з деяких дворів не вказані або ж є помітка, що їх вистачає тільки для одного члена сім'ї, тому, можливо, що вони були незначними або ж населення міста не хотіло показувати ревізорам своїх справжніх фінансових доходів, боячись більшого оподаткування з боку російських урядовців, тому вказані цифри можна назвати умовними. Існували також двори заможних господарів, про які писалося, що вони були «достатні в капіталі», тобто мали певні вільні гроші й накопичення, однак таких міщан було небагато. Наприклад, Дем'ян Нагорний (колишній отаман Трахтемирівської сотні, якого в 1766 р. слідча комісія перевела у відомство магістрату тому, що його двір знаходився «на месте мещанском»), мав двір, до якого входило три хати та дві комори для господарських потреб. Цією нерухомістю, що дісталася йому у спадок від батька, володів Дем'ян разом із братом Степаном. Сім'я С. Нагорного складалася з трьох осіб. Окремо в одній із його хат проживали підсусідки – збідніла козачка Штаниха та її син. Стосовно заняття й матеріального стану у справі зазначено: «С них Демян имеет промысел шинкованием горячего вина, которое покупая в Переясловле, продает врозь відрами, квартами и чарками в означенном доме своем, с чего получает в год прибели рублей 15, в капитале достаточен на 50 рублей, каковым промыслом и впредь упражняется желает. К оному двору принадлежностей и других угодій никаких не имеется. Хлеба в год не сеют, а питаются: с них Демян – с означеного промыслу, Степан же и удова Штаниха – с заработков. Платят в год консистенской дачи по расположению магістрата Переяславского за две хати от каждой по рублю и две копейки» [15, арк. 25 зв.-26.]. Аналогічні записи щодо міщанства зустрічаються й на інших аркушах справи.

Як бачимо, шинкування в Переяславі були однією з головних і найприбутковіших справ серед промислово-комерційних занять заможного міщанства, так само як і серед козацтва в другій половині XVII-XVIII ст. Про поширеність продажу горілки в Переяславі свідчить, зокрема, той факт, що в 1663 р. розглядалася справа відразу чотирьох місцевих шинкарок [9, с.326].

Переяславські міщани за Генеральним описом мали у власності торговельно-виробничі об'єкти: шинкових комор – 3, крамниць – 2, різницьких (м'ясних) лавок – 2, гончарних лавок – 1, кузню – 1 [15]. У ремісничих майстернях використовувалася праця найманих робітників. Зокрема Прохор Амвросієв, міщанин, що був вихідцем з російських селян, наймав трьох працівників, виплачуючи їм щорічно 6 крб. 40 коп. за різникування. П. Амвросієв також займався торговим промислом, головним чином продаючи горілку, рибу, олію. Інший міщанин, Василь Недельський, мав двох працівників-кравців, які займалися кравецьким ремеслом, а сам торгував на базарі сіллю. За кравецьку роботу працівники отримували платню в розмірі 3-4 крб. щорічно, а також забезпечувалися необхідним одягом та харчами. У більшості випадків міщани Переяслава поєднували вище вказані заняття, тому й не дивно, що близько 50 % міщан

займалися різноманітними ремеслами та промислами. У переяславських міщан у 1765-1769 рр. працювали в наймах 62 працівники, яких відповідно можна поділити за віковим цензом: до 14 років – 7 осіб; 15-60 років – 52; старші 60 років – 3. До ремісничих майстерень переважно входило п'ять осіб.

Міські родини, які не мали достатньо грошей, землі чи худоби для того, щоб займатися якимось ремеслом або промислом, жили за рахунок землеробства та різних заробітків, наймаючись до заможного господаря. У місті таким підзаробітком займалося 7 міщанських родин. Землеробству віддавали перевагу власники лише трьох господарств, які мали у своєму володінні 6 нив на 45 днів оранки, проте два з них здавали землі в оренду. Міщани також мали п'ять «плеців» (порожніх, незабудованих місць) та один город. Сінокоси належали двом господарям, де накошували 74 копиці (18 возів) сіна.

Міщани мали 49 голів робочої та м'ясомолочної худоби, а точніше: свиней – 19, корів – 13, биків – 2, телят – 6, коней – 9 [15, арк. 162-186]. Звідси помітно, що 97,4% міщанських дворів не займалися сільським господарством.

Отже, в умовах міста заможні міщани та середняки, як і більшість переяславського козацтва, займалися в основному торгівлею, промислами та ремеслами. Меншість, до якої належало збідніле міщанство, практикувала різного роду заробітки. З-поміж промислів найбільше виокремлювалося шинкарство і торгівля сіллю та господарськими товарами першої необхідності – «крамним дріб'язком».

При проведенні Генерального опису в Переяславі укладачі визначили станове і регіональне походження 286 міщан, а також осіб, що переходили до інших станів. Зокрема, місцевими були 225 міщан (78,6%), а 62 особи (22,4%) були вихідцями з інших станів і полків чи взагалі іноземцями, що переселилися в Переяслав. Таким чином, вихідцями з козачого стану були 28 осіб (з Переяславського полку – 25, з інших полків – 3), з посполитих – 21 (з Переяславського полку – 6, з інших полків – 3, з магістратських посполитих – 5), міщан-переселенців (з Києва – 2, з Гадяча – 2, з Конотопа – 1), із військовослужбовців – 3, російські переселенці (іноземці) – 2, із духовенства – 1, підсусідок – 1 [15, арк. 1-284 зв.]. Отже, у XVIII ст., так само, як і у XVII ст. за етнічним складом переважну частину міщан Переяслава становили українці (приблизно 90%), була деяка частка росіян, греків та євреїв, а також серед жителів зустрічалися поодинокі згадки про вірменів, німців (всіх близько 10%).

Внутрішня торгівля Переяслава характеризувалася тим, що продовольчі товари, такі як мед, пиво, горілка тощо, міщани скуповували оптом за дешевими цінами під час ярмарків, по три рази на рік, а потім продавали вроздріб квартами, гарцями і чарками за значно вищою ціною. Переяславські міщани вели також торгівлю з Кримом і Коломиєю, везучи звідти сіль, яку реалізовували на ярмарках у містах Лівобережжя: у Переяславі, Лубнах, Прилуках, Ромнах та інших. Поряд із сіллю, торгували такими «ходовими» товарами: рибою, хутром, дьогтем та різними ремісничими виробами, що виготовлялися міщанами–кустарями. Вантажні перевезення зазвичай здійснювалися волами, тому нерідко гужовий транспорт продавався [15].

«Виписки з магістратських документів 1767 р.» [5] фіксують 63 купці (85%), котрі займалися купецьким промислом та проживали в Переяславі, від усього купецтва або понад 1,5% (від загалу населення міста). Переважна частина їх займалися торгівлею в шинках (шинкарством) та лавках, а інші – чумацьким промислом. Архівна справа вказує місце, де велася торгівля, й товари, які пропонувалися на продаж, точніше – «питейним домам: 52 горелкою, 17 мед, 14 пиво; прочим (?)» [5, арк. 10] (очевидно, ті будинки, що віддавалися на відкуп [10, с. 59], тобто де існував вільний продаж алкогольних напоїв і вільне винокуріння) [7, с. 65]. У Переяславі вільно продавали алкогольні напої. До речі, у той час у Переяславі існувало 29 шинкових комор, які переважно розташовувалися на базарі, а також у «35 домах ... (?)» [5, арк. 10] – очевидно існував даний промисел і у власних будинках мешканців, що свідчить про достатню розвиненість шинкарства в місцевій торговельно-промисловій інфраструктурі, оскільки продаж горілки, пива, вина давав значні прибутки. Інколи траплялося так, що в Переяславі знаходилися порожні шинкові приміщення, наприклад на Київській вулиці. Такий стан пояснюється обмеженням винокуріння, а саме в 1764 р. гетьман К. Розумовський наказав

знищити 50 % винокурень у зв'язку з неврожаєм та винищенням лісових угідь [3, с. 99].

Переважаюча частина населення міст вважала, що вигідніше займатися шинкарством, оскільки попит на горілку був досить значний як в Україні, так і за її межами, та й коштувала вона порівняно з хлібом дорожче. Ціни на алкогольні напої були стабільними. Наприклад, у 1765 р. в м. Києві, приблизно як і в м. Переяславі, горілку продавали по 51 коп. за відро, а в 1766 р. – по 52 коп. За межами України вона продавалася втричі дорожче [8, с. 93].

У «Виписках ... 1767 р.» інформується про чисельність жителів і купців Переяслава, які були задіяні в торгівлі (4 982 особи) та у ремеслах (214 осіб) [5, арк. 25], проте зауважимо, що кількість їх постійно коливалася й могла збільшуватися під час приїзду купців із інших міст та зменшуватися після їх від'їзду. Слід виокремити статус «справжнього» купецтва серед міщан Переяслава, оскільки для другої половини XVII-XVIII ст. лише незначну їх частину, як і в межах Лівобережжя, можна вважати «справжніми» купцями, а переважну більшість міщан не слід вважати такими, незважаючи на розміри торгівлі, яку вони вели, та суми наявних у них капіталів. Переяславські торговці в 1767 р. пропонували переважно споживчі товари широкого вжитку. Так, олією торгували 13,5% купців, крамним дріб'язком – 12 %, рибою 10 %, «прочим різним товаром» (?) – 7 %, точно не зрозуміло, «тютюним» чи «тканим» товаром торгувало 3 % осіб, а також сіллю, дьогтем, ковальськими виробами та різним «красним» товаром – менше 3%. Подаються ціни на деякі продовольчі товари: м'ясо (свинина) – «1 – 3 ½ к.» та сіль – «1 п. – 56 к.». У торговій структурі купецтва особливо виділялися грецькі купці, які з дозволу магістрату отримали право ситити мед, а також володіли бакалійними рядами та займалися продажем в'яленої риби [5, арк. 10, 25]. Зазвичай на ярмарки привозилися різноманітні промислові та господарські товари широкого вжитку із різних регіонів. Наприклад, сіль та частина риби завозилася до Переяслава з Криму та Запоріжжя [2, с. 102]. Грецьке купецтво, торгуючи в Ніжині, володіло у Переяславі значною частиною торговельних лавок, де продавали «красні» товари – дьоготь, ковальські вироби, рибу [5, 13-13зв.] та «трунки» – спиртні напої і бакалію, яка завозилася з Ніжина. Серед розмаїття товарів на базарах Переяслава переважали: «трунки», що складали 85 %, «крамний дріб'язок» – 22 %, тютюн – 25% [2, с. 102].

Отже, переяславські городяни переважно займалися торгівлею, ремеслами та промислами (за Румянцевським описом близько 50% міщан поєднувало означені заняття), а також незначною мірою землеробством. З-поміж промислів виокремлювалося шинкарство та торгівля сіллю і господарськими товарами першої необхідності – «крамним дріб'язком».

На підставі опрацювання джерел вдалося скорегувати чисельність населення і дати власну оцінку етносоціального та економічного життя міста, а також визначити склад переяславців протягом періоду, що досліджується. Він був таким: У 1726 р. міщани і цехові ремісники – 70% (з них переважало бідне населення – майже 70%, заможних – 30%); у 1765-1769 рр. – всіх міщан було 18,6% (від загальної частки городян). У 1767 р. міських купців було 85% (від усього купецтва) або понад 1,5% (від загалу населення міста).

У XVIII ст., як і у XVII ст., за етнічним складом переважну частину переяславців становили українці. Зокрема, у 1765-69 рр. місцевих міщан було (78,6%). В етнічній структурі міщанства та купецтва домінували українці – 90%, росіян, греків, євреїв, вірменів, німців – близько 10 %.

Таким чином, у Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (далі – ЦДАУК) у фонді 57 «Генеральний опис Малоросії 1765-1769 рр.» (або Румянцевський, названий відповідно за прізвищем його організатора – президента Другої Малоросійської колегії П.О. Румянцева) зберігається цінне та важливе історико-демографічне джерело, яке різнобічно інформує про етносоціальну структуру різних верств населення Переяслава та Гетьманщини. Цей документальний комплекс дозволяє детально вивчити майновий стан жителів Переяслава, показує соціальну структуру його населення та розкриває види господарської діяльності. Вірогідність даних, що збиралися під час опису, мала відповідати суворим вимогам інструкції, спеціально розробленої Сенатом. Вона передбачала взяття на облік усього населення Гетьманщини із зазначенням станової приналежності та описом приватних господарств. При цьому селяни мали бути «приписані» до певного місця проживання, де їх «застане» ревізія, а

також з фіксацією їх власника.

Безпосередньо в переяславський магістрат була надіслана інструкція та спеціально розроблена «форма» № 1 з вимогою скласти відомості про м.Переяслав, зазначивши кількість дворів і бездвірних хат, а в них наявних чоловіків і жінок, місце їхнього народження й соціальне походження, стан здоров'я, вік, а також вказати, чим вони займаються: ремеслом, промислом чи торгівлею, які одержують від цих занять прибутки і чи бажають надалі ними займатися. Одночасно мав проводитися подвірний перепис усіх міських господарств і будинків, їхніх господарів, склад сім'ї, прислуги та форми розрахунку за виконану роботу.

В окрему графу опису передбачалося заносити відомості про угіддя жителів Переяслава: орні землі, ліси, луки, а також домашню худобу. Інструкція також вимагала описати географічне положення міста, його укріплення, громадські управління, казенні будинки, ярмарки та торги (з повідомленням про наявні товари, що на них продавалися). Останнє дозволяє визначити спеціалізацію міських жителів і характер діяльності вітчизняного та іноземного купецтва, а також посередників. У результаті чого, опис «увібрав» докладну інформацію про чисельність, соціальний склад, правове та майнове становище мешканців міста. На його основі можна вивчити специфіку господарських занять городян, довідатися про цехову організацію, прізвища майстрів, підмайстрів, учнів, прибутки та видатки цехових кас і розміри грошового й «могоричового» внеску при вступі до профільного «товариства», а також сплачуваний державі податок. Як додатки до опису подано акти власності на нерухоме майно (різного роду купчі на землю, будинки, крамниці, млини, греблі тощо). У них зазначалося, наприклад, на яких саме підставах господареві дістався двір: у разі спадщини – від батька чи навіть діда і чи є на те відповідні документи; у випадку купівлі – у кого, коли і за яку суму придбано і т.п. Копії з них вміщували в кожен окрему книгу під певним номером.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Андреевский А. Ещё страничка из прошлого г. Переяслава / А. Андреевский // КС. – 1901. – № 9. – С. 277-303.
2. Балушок В. Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників. – К., 1993. – 257 с.
3. Гуржій О.І. Чиновники, міщани та освітяни Переяслава другої половини XVII – початку XX ст.: Монографія. / О.І. Гуржій, В.А. Лоха. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – 412 с.
4. ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 54337. – 1726 р. Ревізька книга Переяславського полку 1726 року. – 634.
5. ІР НБУВ. – Ф. І. – Спр. 33454–33455. Виписки з магістратських документів 1767 г. магістраты: Новгородский, Погарский, Мглинский, Стародубский, Остерский, Нижинский, Переяславский, Полтавский, Черниговский, Козелецкий. – 250 арк.
6. Історія української культури: у 5-ти т. Т. 3 / В. С. Александрович, В.Й. Борисенко, Т.М. Виврот. – К., 2003. – 1246 с.
7. К истории винокурения в Малороссии // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – 1908. – Вып. 5. – С. 65 – 91.
8. Кириков С.В. Человек и природа восточно-европейской лесостепи в X – начале XIX в. – М., – 1979. – 199 с.
9. Компан О. С. Міста України в другій половині XVII ст. / О. С. Компан. – К., 1963. – 386 с.
10. Павловский И. Переяслав // Описание городов Полтавской губернии и их окрестностей 1810 года: Архивный материал. – Отдельный оттиск из XV выпуска Трудов Полтавской ученой архивной комиссии. – 1917. – С. 56 – 60.
11. Права, по которым судятся малороссийский народ, из трёх книг. А именно: Статута Литовского, Зеркала Саксонского и приложенных при том двух прав, також из книги Порядка, по перевезде из польского и латынского языков на российский диалект в едину книгу, сведённые в Глухове в 1743 года / [под. ред. Кистяковского В.]. – К., 1879. – 838 с.
12. Сулимовский архив. Фамильные бумаги Сулим, Скоруп, Войцеховичей XVII – XVIII вв. – К., 1884. – 311 с.

13. ЦДІАУК. – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 19365.
14. ЦДІАУК. – 57. – Оп. 1. – Спр. 148. – Арк. 220 зв., 462 зв. – 463.
15. ЦДІАУК – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 278. – 1765-1769 рр. Ведомость описная белая г.Переяславля. – 303 арк.
16. ЦДІАУК. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 339. – Арк. 139-140.

REFERENCES

1. Andreyevskiy A. Yeshche stranichka iz proshlogo g. Pereyaslava / A. Andreyevskiy // KS. – 1901. – № 9. – С. 277-303.
2. Balushok V. Svit seredn'ovichchya v obryadovosti ukrayins'kykh tsekhovykh remisnykiv. – К., 1993. – 257 s.
3. Hurzhiy O.I. Chynovnyky, mishchany ta osvityany Pereyaslava druhoyi polovyny XVII – pochatku XX st.: Monohrafiya. / O.I. Hurzhiy, V.A. Lokha. – Pereyaslav-Khmel'nyts'kyu, 2012. – 412 s.
4. IR NBUV. – F. I. – Spr. 54337. – 1726 r. Reviz'ka knyha Pereyaslavs'koho polku 1726 roku. – 634 s.
5. IR NBUV. – F. I. – Spr. 33454–33455. Vypusky z mahystratskykh dokumentov 1767 h. mahystraty: Novhorodskyy, Poharskyy, Mhlynskyy, Starodubskyy, Osterskyy, Nizhynskyy, Pereyaslavskyy, Poltavskyy, Chernihovskyy, Kozeletskyy. – 250 ark.
6. Istoriya ukrayins'koyi kul'tury: u 5-ty t. T. 3 / V. S. Aleksandrovych, V.Y. Borysenko, T.M. Vyvrot. – К., 2003. – 1246 с.
7. K istorii vinokureniya v Malorossii // Trudy Poltavskoy uchenoy arkhivnoy komisii. – 1908. – Вып. 5. – С. 65 – 91.
8. Kirikov S.V. Chelovek i priroda vostochno-evropeyskoy lesostepi v X – nachale XIX v. – М., – 1979. – 199 s.
9. Kompan O. S. Mista Ukrayiny v druhiy polovyni XVII st. / O.S. Kompan. – К., 1963. – 386 s.
10. Pavlovskiy I. Pereyaslav // Opisaniye gorodov Poltavskoy gubernii i ikh okresnostey 1810 goda: Arkhivnyy material. – Otdelnyy ottisk iz XV vypuska Trudov Poltavskoy uchenoy arkhivnoy komisii. – 1917. – S. 56 – 60.
11. Prava, po kotorym sudyatsya malorossiyskiy narod, iz trekh knig. A imenno: Statuta Litovskogo, Zerkala Saksonskogo i prilozhennykh pri tom dvukh prav, takozh iz knigi Poryadka, po perevode iz polskogo i latynskogo yazykov na rossiyskiy dialekt v yedinu knigu, svedennyye v Glukhove v 1743 goda / [pod. red. Kistyakovskogo V.]. – К., 1879. – 838 s.
12. Sulimovskiy arkhiv. Familnyye bumagi Sulim, Skorup, Voytsekhovichey XVII – XVIII vv. – К., 1884. – 311 s.
13. TsDIAUK. – F. 51. – Op. 3. – Spr. 19365.
14. TsTsIAUK. – 57. – Op. 1. – Spr. 148. – Ark. 220 zv., 462 zv. – 463.
15. TsDIAUK – F. 57. – Op. 1. – Spr. 278. – 1765-1769 rr. Vedomost' opysnaya belaya h.Pereyaslavlya. – 303 ark.
16. TsDIAUK. – F. 57. – Op. 1. – Spr. 339. – Ark. 139-140.

Лоха В. Этносоциальная структура мещан Переяслава за «Ревизской книгой Переяславского полка 1726 г.», «Генеральным (Румянцевским) описанием Малороссии 1765-1769 гг.» и другими источниками.

В статье, на основании «Ревизской книги Переяславского полка 1726», «Генерального (Румянцевского) описания Малороссии 1765-1769 гг.», «Выписки» с магистратских документов 1767 г. и других источников выясняется численность, этносоциальная и половозрастная структура мещан Переяслава .

На основании исследования источников удалось скорректировать информацию о численности населения и дать собственную оценку этносоциальной и экономической жизни города, а также определить состав переяславцев в течении исследуемого периода. Он был таким: в 1726 г. мещане и цеховые ремесленники - 70 % (из них преобладало бедное население - почти 70 %, богатых - 30%); в 1765- 1769 гг. - всех горожан было 18,6 % (от общей доли

населения); в 1767 г. местных купцов было 85 % (от всего купечества) или более 1,5 % (от массы населения города); в 1765-69 гг. местных мещан было (78,6 %). В этнической структуре мещанства и купечества доминировали украинцы - 90 % , русских , греков , евреев, армян , немцев – около 10 %.

Установлено, что переяславские горожане преимущественно занимались торговлей, ремеслами и промыслами (за Румянцевским описанием около 50 % горожан объединяло указанные занятия), а также незначительно земледелием. Среди промыслов выделялось шинкарство и торговля солью и хозяйственными товарами первой необходимости - «товарной мелочью».

Методологической основой данной статьи стали принципы историзма, системности и научной объективности. Они обусловили сочетание общего, особенного и специфического, конкретный анализ указанных явлений при определенных условиях, а также адекватная интерпретация текстов источников.

Ключевые слова: Ревизская книга, Генеральное (Румянцевское) описание, мещане, цеховые ремесленники, Переяслав, дворы.

Lokha V. Ethno-social structure of Pereyaslav tradesmen after «Census book of Pereyaslav regiment 1726», «General (Rumyantsev) description of littlerussia 1765 – 1769» and other sources.

In the article on the basis of «Census books of Pereyaslav Regiment 1726», «General (Rumyantsev) description of Little Russia», «Statements» from Magistrates documents 1767 and other sources is revealed the number, ethno-social and gender age structure of Pereyaslav tradesmen.

It was found that the townspeople of Pereyaslav were mainly engaged in trade, crafts and industry (after description of Rumyantsev about 50% of townspeople united the defined occupation), and slightly agriculture. Among the crafts and trade were tavern-keeping and selling of salt and household goods of prime necessity - «small-minded goods».

Based on the study of sources we could adjust the size of the population and give our own assessment of ethno-social and economic life of the city, as well as to determine the composition Pereyaslav citizens during the period we studied. It was as follows: in the 1726 burgers and craft artisans - 70 % (predominantly poor people - nearly 70% and wealthy ones - 30%); in 1765 - 1769 - all the townspeople were 18.6 % (of the total proportion of residents). In 1767, the city merchants were 85 % (of all merchants) or more than 1.5 % (of the entire town's population). In 1765-69 the local townspeople were 78.6 %. In the ethnic structure of the middle class and merchants dominated the Ukrainians - 90 %, Russians, Greeks, Jews, Armenians, Germans - about 10 %.

The methodological bases of this paper constituted the principles of historicism, systematic and scientific objectivity. They predetermined a combination of general, special and specific, concrete analysis of the mentioned phenomena under the certain conditions, as well as an adequate interpretation of the source text.

Keywords: census book, General (Rumyantsev) description, tradesmen, craft artisans, Perejaslav, yards.

Одержано 5.12.2013